

УДК 821.161.2'06(73).09

ББК 83.3(7Спо=Укр)6

К72

Перший том видання у п'яти томах літературознавчих та історико-публіцистичних праць Григорія Костюка (1902–2002) — українського літературознавця та суспільно-громадського діяча, охоплює тексти наукових розвідок і статей, які у всій повноті представляють літературознавчу концепцію вченого і його позицію в історико-літературному поступі української діаспори. Зокрема, це стаття-огляд «На магістралі історії», де Г. Костюк розглядає художньо-мистецький розвиток українського письменства упродовж 50-ти років (1917–1967), «3 літописи літературного життя в діаспорі», «Проблеми літературної критики», «Доба і письменник» та ін.

Уперше публікується нарис «Українська література до революції 1917 року. Основні лінії ідейно-мистецького розвитку (Спроба періодизації)», що зберігся в особистому архіві Г. Костюка, і є, ймовірно, частиною його ширшої праці «Основні проблеми періодизації історії української літератури (Спроба нового трактування)».

Подано також історико-літературні портрети письменників В. Винниченка, М. Хвильового, І. Багряного, Ю. Яновського.

Передмова Володимира Панченка

Володимир Панченко

Григорій Костюк: життєва одіссея і науковий спадок

8 травня 2000 року. У Вашингтоні — пізній вечір. У приміщенні посольства України щойно закінчилося прийняття з нагоди візиту до США прем'єр-міністра нашої держави Віктора Ющенка. Серед іншого, програма передбачала вручення Шевченківської премії видатному літературознавцю Юрію Шевельову. Напередодні нам із Леонідом Куденком зателефонував виконувач обов'язків Генерального консула у Нью-Йорку Сергій Погорельцев і запропонував скласти товариство професору Шевельову, себто — супроводити його (92-річного!) в дорозі з Нью-Йорка до Вашингтона і на зворотньому шляху. Ми з Леонідом тоді перебували у науковому відрядженні (працювали з архівами УВАН та Колумбійського університету), часу мали вдосталь, тож охоче погодилися. Тим паче, що й сама нагода поспілкуватися із легендарним Юрієм Шевельовим видавалася нам подарунком долі...

І ось тепер, коли урочистості у посольстві відшуміли, поруч із Шевельовим залишилося п'ятеро: президент УВАН Олекс Біланюк, професор Альберт Кіпа, син професора Григорія Костюка Теодор і ми, двоє прибульців із «великої України». Можна було повертатися до Нью-Йорка. Проте в Теодора Костюка виникла ідея відвідати його батька, який жив у власному будинку на околиці Вашингтона. Ніхто не заперечував, окрім... Юрія Шевельова. Він довго відмовлявся, хоча йшлося про зустріч із другом, з яким вони не бачилися багато років (по дорозі додому Юрій Володимирович після довгої мовчанки скаже характерну сумно-іронічну фразу, що пояснить його сумніви: «Природа знущається над людьми різними

© Григорій Костюк, 2015

© Володимир Панченко, передм.,

Надія Баштова, упор. 2015

© «Смолоскип», 2015

ISBN 978-617-7173-29-7 (ТОВ «Смолоскип»)

ISBN 978-966-1676-87-8 (МБФ «Смолоскип»)

способами, тож довго жити не варто, а понад дев'яносто, як ось ми з Костюком, просто непристойно»).

Теодорові усе ж вдалося умовити професора Шевельова, — і треба було бачити цю зустріч у Вашингтонській домівці 98-річного Костюка! Він пережив кілька інсультів, осліп, йому важко було говорити. Але, коли Григорій Олександрович тиснув руку *Юрі*, на його обличчі світилася майже дитинна радість. І було імпровізоване застілля, і господар, за звичаєм, підняв чарку і сказав слово...

На двох їм тоді виповнилося 190 років.

До свого 100-літнього ювілею Григорій Костюк не дожив усього десять днів...

***

На щастя, він устиг написати й видати спогади. Перша книга вийшла в Едмонтоні (Канада), коли самому мемуаристові виповнилося 85 (1987 р.), друга — у 1998-му.

Мемуари професора Костюка — докладна розповідь про його життєву одісею, що почалася 25 жовтня 1902 року в селі Боришківці неподалік від Кам'янця-Подільського. Батько Григорія користувався в односельців авторитетом: був він старостою села, церковним старостою, проте працював, як усі, коло землі, мав велику родину. Сина застерігав від легковірності, привчав критично мислити, все пробувати «на зуб»: «До всього, що написано, треба підходити зі своїм розумом». «Другим батьком» для Григорія Костюка став молодий учитель місцевої чотирирічної церковно-парафіяльної школи Григорій Леонтійович Тустановський. Саме під його педагогічною опікою формувалися паростки національного самоусвідомлення жадібного до знань хлопчика, розширювалося коло читання (твори Шевченка, Гоголя, Тургенєва, Льва Толстого, Стефаніка)... Тустановський готував свого учня і до вступу в гімназію, переконавши перед тим Костюка-старшого, що його син має для цього відповідні здібності. Коли ж у березні 1917 р. почалися буремні події, що змели царизм, учитель із Боришківця не залишився осторонь: його підхопила висока

хвиля української революції. На початку 1919 р. він навіть був комісаром Директорії на Вінниччині. А в лихі 1930-ті Тустановського репресували...

Григорія Костюка 1917 рік застав у Боришківцях. То був «молитовно піднесений час», згадував він: Центральна Рада пробудила в селян сподівання на соціальну справедливість та національне відродження. Григорій активно включився у діяльність місцевої «Просвіти», багато читав. Проте невдовзі почалася смуга частих змін влади і, відповідно, тяжких розчарувань, зокрема — й у гетьманові Скоропадському, який «більше тягнув до старого часу» і, зрештою, зовсім підірвав довіру до себе, надто ж — «каральними акціями» стосовно селян¹.

Із Боришківця доля повела Костюка до Кам'янця-Подільського, де він навчався у чотирирічній «гімназії для дорослих». Окрім занять, було тут і те, що виходило за рамки обов'язкової програми: гурток літератури й історії. Ще одне захоплення Григорія — театр. Вистав було чимало, адже в 1919 р. після того, як Київ окупували більшовики, Кам'янець на якийсь час став столицею УНР. Приїздив на гастролі й театр Миколи Садовського. Незабутнє враження на Костюка-гімназиста справила вистава «Про що тирса шелестіла», у якій Садовський грав Івана Сірка...

Політичні «декорації» стрімко змінювалися. Ще, здавалося б, не так давно на Губернаторській площі парадували війська на честь головного отамана Симона Петлюри, — а збігло кілька місяців, і в Кам'янець увійшла Червона армія (осінь 1920 р.). «Робітничо-селянську владу» уособлювали ЧК та міський комітет КП(б)У на чолі з Іваном Куликом (згодом — відомим літератором і політичним діячем, якого в 1930-ті не оминула смертоносна коса сталінізму). Гімназія ім. Руданського, в якій навчався Г. Костюк, зазнала реорганізації: тепер то була Соціально-економічна профшкола. Змінилася

¹ Див.: Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. — Едмонтон, 1987. — Кн. 1. — С. 39.

й адміністрація навчального закладу — директором профшколи став Іван Дніпровський, який мав за спиною не тільки революційну, а й коротку, проте досить яскраву, літературну біографію. Саме від Дніпровського Г. Костюк уперше почув про поезію Еллана, Сосюри, Йогансена; з його рук отримав «Сині етюди» Миколи Хвильового, що вразили незвичайним стилем...

Новою енергією сповнилася робота літературного гуртка. На його зібраннях улаштовувалися обговорення книжкових новинок, виголошувалися реферати, відбувалися «літературні суди» (на одному з таких «судів» Іван Дніпровський дискутував із професором Михайлом Драй-Хмарою про роман В. Винниченка «Чесність з собою»). «Ми починали щиро вірити, що УРСР є наша держава, в якій ми повинні бути активною, творчою і рушійною силою», — згадував тодішні свої настрої Костюк.

Що ж до яскравих «культурних переживань» початку 1920-х, то Г. Костюку найбільше запам'яталися вистави «Молодого театру» у Кам'янці («це був зовсім новий світ для нас»). Особливо вразив спектакль за драмою Володимира Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь». Молодь почувала себе гордою: «Ми, українці, виходимо на світову арену», адже на афіші театру ім'я Винниченка було поруч з іменами Оскара Вайлда, Гольдоні, Гауптмана...

Після профшколи Григорій Костюк навчався на робітфаці Сільськогосподарського інституту в Кам'янці, відкритого на базі університету, що його заснували з ініціативи УНР-івського міністра освіти Івана Огієнка. І знову довкола було літературне середовище: у 1924 р. до Кам'янця з мандатом відділу преси приїхав «член центрального бюро «Плуга» (харківської літературної організації. — *В. П.*), автор повісті «Над колискою Запоріжжя» Сава Божко, який мав заснувати тут нову газету. Невдовзі вона почала виходити під назвою «Червоний кордон»; секретарем її редакції став однокурсник Костюка, Терень Масенко, пізніше — відомий поет і прозаїк...

А далі для Григорія Костюка настав час Києва (1925–1929).

Розповідь про «київську добу» у спогадах «Зустрічі і прощання» Г. Костюка займає аж 150 сторінок. Ідеться передусім про Інститут народної освіти, де на мовно-літературному факультеті навчався Григорій; про викладачів (Микола Зеров, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Борис Якубський, Сергій Маслов, Іван Шаровольський, Михайло Калинович, Йосип Ліберберг); про однокурсників — Діодора Бобирия, Кирила Коршака (як поет він виступав під псевдонімом О. Лан), Федора Малицького, Миколу Шеремета, Олександра Корнійчука (його «портрет», історію літературної кар'єри написано найбільш докладно)...

Водночас усі ці мемуарні оповіді дають уявлення і про інтелектуальну біографію самого Костюка. Виразним карбом позначилися на ній наукові й суто людські уроки професорів із неокласичного кола — Миколи Зерова, Павла Филиповича і Бориса Якубського. Під керівництвом професора Якубського Г. Костюк писав дипломну роботу з теорії літератури. Микола Костьович Зеров своїми «феєрично-ефектними» лекціями виробляв у студентів імунітет проти провінційності; до того ж, він керував «літературним семінаром підвищеного типу». Серед тих, хто проходив тут філологічний вишкіл, був і Костюк; саме Зеров давав йому поради щодо перших наукових студій, рекомендував, зокрема, дослідити історію взаємин І. Франка й М. Драгоманова. («З усіх членів семінару лише Євгену Прохоровичу Кирилюкові пощастило вижити й зробити деяку кар'єру», — згадував Григорій Костюк; дуже багатьох «семінаристів» назавжди поглинули страшні сталінські репресії 1930-х рр.).

Починаючи з 1927 р., студент Григорій Костюк друкує свої перші рецензії та статті в періодичних виданнях Києва й Харкова («Життя і революція», «Літературна газета», «Молодняк»), причому інтерес до історії літератури (стаття «До початків соціологічної критики (Критична діяльність Івана Білика)» в «Житті і революції»)

не заважає йому бути критиком-оглядачем новинок сучасного письменства (рецензії на книги В. Алешка, Г. Косаченка, С. Божка, Ю. Яновського та інших поетів і прозаїків).

Швидко розширюється коло Костюкових друзів-літераторів, зокрема — з організації «Ланка» (згодом — МАРС). Про них — Григорія Косинку, Бориса Тенету, Івана Багряного — через багато років він також напише в своїх спогадах. Виразні психологічні портрети кожного з них вписано в «інтер'єр» драматичного часу другої половини 1920-х років, коли набирала гостроти літературна (проте в своїй суті — політична!) дискусія про майбутнє української культури і нації загалом. Не дивно, що в спогадах Г. Костюка про «київську добу» багато разів згадуються імена Миколи Хвильового й Миколи Зерова, а також Володимира Винниченка (чия «Сонячна машина» викликала просто-таки небачений ажіотаж), Михайла Грушевського (його «науково-публіцистичний памфлет» під назвою «Затоплений дзвін», надрукований у журналі «Україна», «із залізною логікою вклинювався у животрепетну полеміку, що її розгорнув тоді в своїх «Апологетах писаризму» Хвильовий», — свідчить мемуарист)...

І ось підсумок того періоду «бурі і натиску», зроблений Костюком уже не тільки від себе, а й від імені багатьох ровесників, які так само здобували університетську освіту напередодні великого сталінського «перелому», самовизначаючись щодо свого місця у літературі, науці, культурі:

За наші студентські роки в нас виробилося певне відразливе ставлення до українського етнографізму й провінціалізму. Ми були не проти етнографії як науки. Ми були проти етнографізму як психологічної категорії українсько-культурного й національно-політичного думання. <...> Модерну індустріальну Велику Україну ми вбачали й любили в чисто україномовній масі студентів політехніки, медиків, математиків, фізиків, металургів, що виходять в життя,

заповнюють керівні господарчі та індустріальні центри й установи. Виховані в українських технічних ВИШах, вони в усіх закутках України, ми вірили, надаватимуть їй свого модерно-українського стилю й характеру. Ми мріяли про нашу українську авіацію. Нас захоплювали вістки про успіхи харківської групи авіаторів під керівництвом усталеного українського інженера Калиніна та ідея його тоді гігантського чотиримоторового літака К-7. Ми пишалися школою червоних старшин у Києві й Харкові, бо там формувалися україномовні військовоосвічені кадри командного складу (підданих тоді процесові українізації), територіально українських частин Червоної Армії. <...> Ми були горді нашою київською оперою, бо вона була українська. Ми любили ДУМКУ Нестора Городовенка. <...> Ми захоплювалися Довженком. <...> Ми ідеалізували «Березіль». Він видавався нам у театральній Україні тим свіжим подувом «психологічної Європи», що змітав на своєму шляху наш провінціалізм, нашу відсталість і виводив нас на широкі світові шляхи.

Ми любили Зерова, а з ним і все «п'ятірне гроно», любили Хвильового, Куліша, тодішнього Тичину, Плужника й Бажана, та все в літературі, що навколо них крутилося, бо відчували, що це була саме та стовпова дорога, яка веде нас у високості людського духу.

Історичні установи Грушевського у ВУАН були для нас керівним штабом української історичної науки...»¹.

Цей натхненний монолог Костюка-мемуариста вельми характерний: і змістом, і піднесенням стильовим ладом він може раптом нагадати патетичні візії сивоголового кінорежисера То-Ма-Кі з роману Юрія Яновського «Майстер корабля» (1927), його освідчення в любові до своєї нареченої, ім'я якої — «культура нації» (про цей роман Ю. Яновського Г. Костюк писав ще в далекому 1929-му). Спільне — в умонастроях людей, які почували себе активними учасниками процесу відродження нації...

¹ Там само. — С. 242–243.